

**Η ΣΥΜΒΟΛΗ ΤΗΣ ΑΡΧΑΙΑΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΚΑΙ ΤΗΣ ΛΑΤΙΝΙΚΗΣ
ΣΤΗ ΔΙΑΜΟΡΦΩΣΗ ΤΗΣ ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗΣ ΟΡΟΛΟΓΙΑΣ ΤΩΝ ΕΥΡΩΠΑΪΚΩΝ
ΓΛΩΣΣΩΝ: ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΘΕΩΡΗΣΗ**

Γιαννουλοπούλου Γιαννούλα

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Στην ανακοίνωση εξετάζεται η συμβολή της αρχαίας ελληνικής και της λατινικής στη διαμόρφωση της επιστημονικής ορολογίας των ευρωπαϊκών γλωσσών από ιστορική σκοπιά. Συγκεκριμένα εξετάζεται το πώς, κατά το 16^ο αιώνα, το μοντέλο των ελληνικών συνθέτων *dvanda* γίνεται αντικείμενο μίμησης από τις ευρωπαϊκές γλώσσες. Την εποχή της Αναγέννησης συναντάμε δύο επίπεδα επιρροής της αρχαίας ελληνικής στις ευρωπαϊκές γλώσσες: στο πρώτο, οι σύγχρονες γλώσσες δανείζονται ελληνικά σύνθετα ως λόγιους σχηματισμούς μέσω των νεολατινικών, ενώ στο δεύτερο, που εξετάζουμε εδώ, τα ελληνικά μοντέλα σύνθεσης εφαρμόζονται στις σύγχρονες γλώσσες για το σχηματισμό συνθέτων από συνθετικά των ίδιων των ευρωπαϊκών γλωσσών.

**THE CONTRIBUTION OF CLASSIC GREEK AND LATIN IN THE FORMATION
OF THE SCIENTIFIC TERMINOLOGY IN EUROPEAN LANGUAGES: A
DIACHRONIC PERSPECTIVE**

Giannouloupoulou Giannoula

ABSTRACT

The subject of this paper is the contribution of Classic Greek and Latin in the formation of the European languages' scientific terminology. More specifically the aim of the analysis is to investigate how the terminographers of the 16th century "imitate" the pattern of the Greek adjectival *dvanda* compounds.

0. ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Το αυξανόμενο ενδιαφέρον των τελευταίων χρόνων για την επιστημονική ορολογία έχει οδηγήσει επιστήμονες από διάφορα πεδία και ειδικότητες να συζητούν, να προτείνουν και ορισμένες φορές ακόμα και να αντιδικούν για το ποιος είναι ο ακριβέστερος όρος για ένα αντικείμενο αναφοράς ή ποια είναι η ορθότερη απόδοση κάποιου όρου από άλλη γλώσσα στην ελληνική. Στα ελληνικά συμφραζόμενα αυτή η συζήτηση συνδυάζεται με το γενικότερο προβληματισμό των διανοούμενων, των δημοσίων προσώπων αλλά και γενικότερα των μορφωμένων για την ελληνική γλώσσα, τη «φθορά» ή την «παρακμή» της, καθώς και για τις προοπτικές της στο παγκόσμιο περιβάλλον των άνισων σχέσεων μεταξύ των γλωσσών και της κυριαρχίας των λεγόμενων «ισχυρών» γλωσσών έναντι των λεγόμενων «ασθενών».

Στην ανακοίνωση αυτή θα εξετάσω ένα επιμέρους ζήτημα της επιστημονικής ορολογίας από τη γλωσσολογική πλευρά. Μετά από κάποιες απαραίτητες μεθοδολογικές διακρίσεις επί του θέματος, θα επικεντρωθώ στην ιστορική θεώρηση του πώς επέδρασε η αρχαία ελληνική και η λατινική στη διαμόρφωση της επιστημονικής ορολογίας των ευρωπαϊκών γλωσσών. Ο ιστορικός προσανατολισμός της παρούσας έρευνας δεν προκύπτει απλώς από κάποιο εξειδικευμένο γλωσσολογικό ενδιαφέρον, αλλά έχει επιλεγεί γιατί μπορεί να ερμηνεύσει τη διαμόρφωση της επιστημονικής ορολογίας και επομένως μπορεί να αποτελέσει οδηγό για την αντιμετώπιση των σύγχρονων ζητημάτων ορολογίας.

1. Ο ΟΡΙΣΜΟΣ ΤΟΥ ΟΡΟΥ

Η πρώτη χρήσιμη διευκρίνιση αφορά τον ορισμό του όρου. Είναι ο όρος μια λεξική μονάδα, όπως και οι άλλες του λεξιλογίου μιας γλώσσας; Σε τι συμπίπτει με αυτές και σε τι διαφοροποιείται από αυτές;

Θα παραθέσω δύο απόψεις για το θέμα αυτό: η πρώτη, του Nybakken 1959 [1], ανήκει σε μια παραδοσιακή γλωσσολογική άποψη, ενώ η δεύτερη, της Cabré 1999 [2], συμπυκνώνει το σχετικό προβληματισμό και τη βιβλιογραφική συζήτηση της σύγχρονης έρευνας. Σύμφωνα με τον Nybakken (1959, 15-23) [1] τα «desiderata» για την συστηματοποίηση της επιστημονικής ορολογίας είναι τα εξής:

α. *Ακριβής και καθορισμένη περιγραφικότητα*: ένας καλός επιστημονικός όρος δεν είναι απλώς μια αυθαίρετη κατασκευή, αλλά θα πρέπει να δηλώνει όσο το δυνατόν πληρέστερα τα χαρακτηριστικά της έννοιας ή του πράγματος το οποίο αποτελεί το αντικείμενο αναφοράς του. β. *Προσανατολισμός στην εννοιολογική του περιοχή καθώς και σε άλλες που σχετίζονται με αυτή*: ένας όρος είναι καλώς προσανατολισμένος εάν αποκαλύπτει τη συσχέτισή του με άλλες έννοιες στην εννοιολογική του περιοχή και σε άλλες σχετικές. Για παράδειγμα, το σύνολο λέξεων *γναθικός*, *προγναθισμός*, *ευρυγναθικός*, *μικρογναθία*, είναι καλώς προσανατολισμένο γιατί συσχετίζει με διαφανή τρόπο στο επίπεδο της μορφής έννοιες που σχετίζονται στο επίπεδο του περιεχομένου. γ. *Εξειδίκευση*: η εξειδίκευση είναι ιδιαίτερα επιθυμητή στην επιστημονική ορολογία. Ιδεατά, κάθε οντότητα θα έπρεπε να περιορίζεται από τον όρο που αναφέρεται σε αυτή. Ωστόσο, αυτό δεν είναι πάντοτε εφικτό, οπότε απαιτείται ένας ιδιαίτερος ορισμός του όρου και διαχωρισμός του από άλλους. δ. *Γλωσσική ορθότητα*: ένας καλός επιστημονικός όρος θα πρέπει να συμφωνεί τόσο στη δομή του, όσο και στη μορφή του με την ορθή γλωσσική χρήση, όσον αφορά τα θέματα, τα προθήματα, τα ληκτικά μορφήματα, τα συνδετικά φωνήεντα που διαθέτει. ε. *Καθαρότητα*: ένας καλός επιστημονικός όρος που έχει κατασκευαστεί με στοιχεία μιας και μόνης γλώσσας είναι προτιμότερος από τις υβριδικές λέξεις που συνδυάζουν στοιχεία από περισσότερες από μία γλώσσες. στ. *Ευφωνία*: ο επιστημονικός όρος θα πρέπει να συμφωνεί με τους

φωνητικούς κανόνες της γλώσσας στην οποία ανήκει και να αποφεύγει κακοφωνίες. ζ. *Ένταξη στο γλωσσικό σύστημα*: συχνά, οι επιστημονικοί όροι είναι αυθαίρετες (ad hoc) κατασκευές που αποτελούνται από αρχαιοελληνικά ή λατινικά στοιχεία ή αποτελούν μεταφραστικά δάνεια από άλλες ευρωπαϊκές γλώσσες. Η ένταξή τους στο γλωσσικό σύστημα της γλώσσας που τους χρησιμοποιεί κρίνεται από το κατά πόσο ακολουθούν τους φωνολογικούς και μορφολογικούς κανόνες της. η. *Οικονομία*: όσο είναι εφικτό θα πρέπει να αποφεύγονται οι ιδιαίτερα μακροσκελείς όροι (π.χ. *ηπατικοχολαγγειακοχολοκυστεντεροστομία*), και να προτιμώνται φράσεις με επιθετικούς ή ετερόπτωτους προσδιορισμούς. θ. *Σταθερότητα*: όταν μια λέξη καθιερωθεί ως όρος δεν πρέπει να αλλάζει με πρόσθετες σημασίες παρά μόνο εάν υπάρχει σοβαρός λόγος. ι. *Εγκυρότητα*: όταν υπάρχουν διαφορετικές απόψεις για το ποιος όρος πρέπει να επιλεγεί, θα πρέπει να ακολουθείται η γνώμη των ειδικών στον αντίστοιχο επιστημονικό τομέα.

Σύμφωνα με την Cabré (1999, 80-81) [2] «οι όροι, όπως και οι λέξεις του γενικού λεξιλογίου είναι διακριτά σημεία που διαθέτουν σημασία και τα οποία απαντούν στο λόγο των ειδικών γλωσσών. Όπως και οι λέξεις έχουν μια συστηματική πλευρά (μορφική, σημασιολογική και λειτουργική), αφού είναι μονάδες ενός εγκαθιδρυμένου κώδικα. Έχουν επίσης και μια πραγματολογική πλευρά, γιατί είναι μονάδες που χρησιμοποιούνται σε εξειδικευμένη επικοινωνία για να αναφερθούν στα αντικείμενα του πραγματικού κόσμου. Οι όροι δεν φαίνεται να είναι πολύ διαφορετικοί από τις λέξεις όταν τους εξετάσουμε από τη μορφική ή σημασιολογική πλευρά. Διαφέρουν από τις λέξεις όταν τους εξετάσουμε ως πραγματολογικές και επικοινωνιακές μονάδες. Το πλέον εξέχον διακριτικό χαρακτηριστικό της ορολογίας σε σύγκριση με το λεξιλόγιο της γενικής γλώσσας βρίσκεται στο γεγονός ότι χρησιμοποιείται για να περιγράψει έννοιες που αρμόζουν σε ειδικούς τομείς και δραστηριότητες». Εξετάζοντας στη συνέχεια η Cabré (ό.π., 112) [2] την πραγματολογική διαφοροποίηση της ορολογίας από το γενικό λεξιλόγιο, αναφέρει πέντε βασικούς πραγματολογικούς παράγοντες που μας επιτρέπουν να διαφοροποιούμε την εξειδικευμένη ορολογία από το γενικό λεξιλόγιο. Αυτοί είναι:

ΓΕΝΙΚΟ ΛΕΞΙΛΟΓΙΟ	ΟΡΟΛΟΓΙΑ
<i>Βασικός στόχος</i> : επιτελεστικός, εκφραστικός, επικοινωνιακός και άλλοι	<i>Βασικός στόχος</i> : αναφορικός
<i>Αντικείμενα</i> : γενικά	<i>Αντικείμενα</i> : εξειδικευμένα
<i>Χρήστες</i> : γενικοί	<i>Χρήστες</i> : ειδικοί
<i>Επικοινωνιακή περίσταση</i> : -- δομημένη	<i>Επικοινωνιακή περίσταση</i> : +δομημένη
<i>Λόγος (discourse)</i> : γενικός	<i>Λόγος (discourse)</i> : επαγγελματικός και επιστημονικός

Οι διαφορές μεταξύ των παραπάνω απόψεων οφείλονται στη χρονική απόσταση που τις χωρίζει, στην εξέλιξη της γλωσσολογικής έρευνας, αλλά και στη στόχευση της κάθε άποψης: ο Nybakken είναι καθαρό ότι αποβλέπει στη ρύθμιση, προδιαγράφει τα επιθυμητά χαρακτηριστικά της ορολογίας, ενώ η Cabré περιγράφει και αναλύει την ορολογία κυρίως από πραγματολογική πλευρά σε συνάρτηση με το γενικό λεξιλόγιο.

Και οι δύο απόψεις μπορούν να αποβούν χρήσιμες για την ορολογική συζήτηση και μάλιστα η ρυθμιστική άποψη συνεισφέρει πολλά στην περιγραφή, ενώ η περιγραφική άποψη θα μπορούσε να συμβάλει στην ορογραφία (*terminography*).

Η περιγραφή της Cabré βοηθά τον ειδικό επιστήμονα αλλά και το γλωσσολόγο να κατανοήσει ποια είναι τα κοινά χαρακτηριστικά και ποιες οι διαφοροποιήσεις της ορολογίας σε σχέση με το γενικό λεξιλόγιο μιας γλώσσας και από αυτήν την άποψη είναι χρήσιμη για τον ορογράφο που προτείνει νέους όρους σε κάποιο επιστημονικό πεδίο. Όμως η έμφαση που δίνει στην πραγματολογική διαφοροποίηση είναι υπερβολική, γιατί υποβαθμίζει τις άλλες –υπαρκτές– πλευρές της διαφοροποίησης, όπως είναι η σημασιολογική, η ετυμολογική, συχνά ακόμα και η φωνητική. Όπως θα ισχυριστώ παρακάτω (2.3), η ελληνική είναι μια ευνοϊκή περίπτωση για να διαφανεί αυτό το εύρος της διαφοροποίησης μεταξύ γενικού λεξιλογίου και επιστημονικής ορολογίας.

Η άποψη του Nybakken από την άλλη πλευρά, μας επιτρέπει να κατανοήσουμε τον τρόπο που κινείται ο ορογράφος και να διακρίνουμε μέσα από τα *desiderata* που διατυπώνει ποιες είναι οι διαφορές ανάμεσα στην *ad hoc* κατασκευή λεξικών μονάδων που συμβαίνει στα ειδικά λεξιλόγια και στις διαδικασίες σχηματισμού των λεξικών μονάδων του γενικού λεξιλογίου.

Η σύγχρονη επιστημονική ορολογία –ακόμα και των λεγόμενων «σκληρών επιστημών»– είναι πολύ περισσότερο προσβάσιμη στο ευρύ κοινό μέσα από τη διάδοση των τεχνολογικών προϊόντων σε σύγκριση με την επιστημονική ορολογία της εποχής της Αναγέννησης. Επομένως ο σύγχρονος ορογράφος παρόλο που πρέπει να έχει συναίσθηση των ιδιαίτερων εκφραστικών αναγκών που επιτελούνται με την ορολογία, πρέπει επίσης και να προσπαθεί να προτείνει όρους συμβατούς με τους κανόνες της γλώσσας που χρησιμοποιεί για να διευκολύνεται ο μέσος χρήστης στην πρόσβασή του στα επιστημονικά και τεχνολογικά επιτεύγματα.

Η μελέτη της ελληνικής περίπτωσης εκτός από το ότι μας αφορά άμεσα, είναι και ιδιαίτερα διαφωτιστική για τη σχέση ειδικών όρων και γενικού λεξιλογίου. Για να γίνει σαφής αυτή η ιδιαιτερότητα της σχέσης η ιστορική θεώρηση είναι απαραίτητη. Το ερώτημα,

δηλαδή, αυτής της παραγράφου –πώς θα διακρίνουμε τον όρο από τη λέξη του γενικού λεξιλογίου- μπορεί να απαντηθεί ευχερέστερα από την ιστορική θεώρηση.

2. Η ΧΡΗΣΗ ΤΗΣ ΑΡΧΑΙΑΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΚΑΙ ΤΗΣ ΛΑΤΙΝΙΚΗΣ ΣΤΑ ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΑ ΛΕΞΙΛΟΓΙΑ

Παρόλο που είναι κοινή αντίληψη στους επιστήμονες και ειδικά στους Έλληνες επιστήμονες ότι η αρχαία ελληνική και η λατινική χρησιμοποιήθηκαν ιδιαίτερα την εποχή της ανάπτυξης των επιστημών και συνέβαλαν σε μεγάλο βαθμό στη διαμόρφωση των επιστημονικών λεξιλογίων, δεν είναι εξίσου γνωστό και διαδεδομένο το πώς λειτουργούν σε επίπεδο γλωσσικού συστήματος τα αρχαιοελληνικά και λατινικά στοιχεία στις σύγχρονες ευρωπαϊκές γλώσσες.

Σύμφωνα με την Αναστασιάδη-Συμεωνίδη (1994, 38) [3] «ιδιαίτερη θέση στο φαινόμενο του δανεισμού κατέχουν οι διεθνισμοί (internationalismes), π.χ. *τηλέφωνο, κουλτούρα*.....Ιδιάζουσα θέση στο θέμα των διεθνισμών κατέχει η αρχαία ελληνική, η οποία μαζί με τη λατινική ως γλώσσες περιωπής προμηθεύουν στη γαλλική και στην αγγλοαμερικανική, κυρίως τους τρεις τελευταίους αιώνες τα στοιχεία για το σχηματισμό των διεθνισμών. Τους διεθνισμούς αυτούς που αποτελούν λόγια παράγωγα ή σύνθετα μιας σύγχρονης γλώσσας υψηλού πολιτισμού, και που το αντικείμενο αναφοράς τους δεν ήταν γνωστό στον αρχαιοελληνικό κόσμο, η νέα ελληνική τους ενσωματώνει απρόσκοπτα, αν τους δανειστεί».

Για να διερευνήσουμε τη λειτουργία των αρχαιοελληνικών στοιχείων στις σύγχρονες ευρωπαϊκές γλώσσες είναι χρήσιμο να χρησιμοποιήσουμε τη διάκριση που έχει προταθεί από τον Πετρούνια 1996 [4] ανάμεσα σε *διεθνή ελληνικά* και *νέα ελληνικά*. Σύμφωνα με την πρόταση αυτή «στη διαχρονική πορεία της ελληνικής γλώσσας μπορούν να διαπιστωθούν αυτά τα δύο ρεύματα...Το πρώτο αναφέρεται στον τεράστιο αριθμό φιλοσοφικών, επιστημονικών και άλλων όρων που υπάρχουν στις νεότερες γλώσσες και στηρίζονται σε αρχαία ελληνικά λεξιλογικά στοιχεία. Το άλλο είναι μια ολοκληρωμένη γλώσσα που όμως περιορίζεται γεωγραφικά και αριθμητικά στην Ελλάδα, στην Κύπρο και στις ελληνικές παροικίες του εξωτερικού. Τα δύο ρεύματα σήμερα συναντιούνται, καθώς εκατοντάδες χιλιάδες λέξεις των «διεθνών ελληνικών» έρχονται στα νέα ελληνικά» (Πετρούνιας 1996, 37) [4].

Από την παραδοχή αυτής της διάκρισης προκύπτουν δύο διαφορετικά ζητήματα προς διερεύνηση: α) το γιατί και το πώς χρησιμοποιήθηκαν τα αρχαία ελληνικά και τα λατινικά λεξιλογικά στοιχεία στα επιστημονικά λεξιλόγια και β) το πώς λειτουργούν στη νέα ελληνική οι λέξεις ή τα στοιχεία λέξεων των αρχαίων ελληνικών που έρχονται στα νέα ελληνικά από

τις ευρωπαϊκές γλώσσες με αλλαγμένη πολλές φορές τη σημασία και άλλοτε τη λειτουργία τους -και συχνά μεταφέρουν τις δομές των άλλων ευρωπαϊκών γλωσσών.

2.1. ΓΙΑΤΙ Η ΑΡΧΑΙΑ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΚΑΙ Η ΛΑΤΙΝΙΚΗ ΧΡΗΣΙΜΟΠΟΙΗΘΗΚΑΝ ΣΤΑ ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΑ ΛΕΞΙΛΟΓΙΑ

Θα παραθέσουμε συνοπτικά τους βασικότερους λόγους για τους οποίους τα αρχαία ελληνικά και τα λατινικά λεξιλογικά στοιχεία χρησιμοποιήθηκαν στα επιστημονικά λεξιλόγια ήδη από την εποχή της Αναγέννησης, όπως αυτοί αναφέρονται από τον Nybakken (ό.π., 26-27) [1]: α) η αναμφισβήτητη συμβολή του αρχαίου ελληνικού κόσμου στην ανάπτυξη των επιστημών ώθησε στην δημιουργία μιας συγκροτημένης ονοματολογίας για πολλούς τομείς οργανωμένης γνώσης, η οποία αποτέλεσε μια σημαντική παρακαταθήκη για τους επιστήμονες της σύγχρονης εποχής. β) Το γεγονός ότι οι δύο κλασικές γλώσσες ήταν πια νεκρές, δηλαδή μη ομιλούμενες, για πολλούς αιώνες μέχρι την Αναγέννηση κατέστησε τη σημασία του λεξιλογίου τους πιο σταθερή και αμετάβλητη. Κατέστησε, δηλαδή, τα λεξιλογικά στοιχεία τους ανεπηρέαστα στις σημασιολογικές και μορφολογικές αλλαγές που θα συνέβαιναν σε μια οποιαδήποτε ζωντανή γλώσσα και επομένως κατάλληλα για τις δηλωτικές ανάγκες των επιστημονικών λεξιλογίων που απαιτούν ακρίβεια στην περιγραφή και σταθερότητα στη μορφή. Η έλλειψη συνδηλωτικών σημασιών –βασικό χαρακτηριστικό των ομιλούμενων γλωσσών που λείπει από τις νεκρές γλώσσες- διευκόλυνε τη συγκρότηση των ταξινομημένων ονοματολογιών της αναπτυσσόμενης επιστήμης της Αναγέννησης. γ) Τόσο η αρχαία ελληνική, όσο και η λατινική ήταν γλώσσες κλιτές με αυξημένες δυνατότητες στη σύνθεση και την παραγωγή και αυτό ευνόησε τη δημιουργία όρων μη απλών (σύνθετων και παραθηματοποιημένων) που θα μπορούσαν να εκφράσουν τις σχέσεις προσδιορισμού ή παράταξης σε μια λεξική μονάδα. δ) Και οι δύο κλασικές γλώσσες ήταν οι γλώσσες των μορφωμένων της εποχής της Αναγέννησης και έτσι διευκόλυναν την επικοινωνία μεταξύ των επιστημόνων που μιλούσαν διαφορετικές γλώσσες. ε) Οι λέξεις που ήταν αρχαιοελληνικές ή λατινικές ή που έμοιαζαν με τέτοιες –γιατί συχνά κατασκευάστηκαν από λεξιλογικά στοιχεία των δύο γλωσσών λεξικές μονάδες που δεν υπήρξαν ποτέ στις γλώσσες αυτές¹- έδιναν αμέσως την εντύπωση της «ξενικότητας» και της «επιστημονικότητας», δηλαδή ήταν απομακρυσμένες από τα οικεία μοντέλα λεξικής παραγωγής για τους ομιλητές των ευρωπαϊκών γλωσσών.

¹ Είναι κλασική στη βιβλιογραφία η μελέτη του Benveniste 1966 [15], στην οποία εξετάζεται ο όρος του Pasteur *microbe* 'μικρόβιο', ο οποίος εάν υπήρχε στα αρχαία ελληνικά θα σήμαινε 'με σύντομη ζωή' και όχι 'μικροοργανισμός'.

Επομένως δεν ήταν συμπτωματική η επιλογή των δύο κλασικών γλωσσών ως πηγών για τα επιστημονικά λεξιλόγια, ούτε και εξηγείται από κάποια υποτιθέμενη «ανωτερότητα» τους έναντι των άλλων γλωσσών της εποχής, αλλά ερμηνεύεται από σαφείς ιστορικούς λόγους που άπτονται τόσο της εποχής της ανάπτυξης της επιστήμης, όσο και της ιστορικής ανάπτυξης των γλωσσών αυτών.

2.2. ΠΩΣ ΧΡΗΣΙΜΟΠΟΙΗΘΗΚΑΝ ΟΙ ΚΛΑΣΙΚΕΣ ΓΛΩΣΣΕΣ ΣΤΑ ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΑ ΛΕΞΙΛΟΓΙΑ

Θα αναφερθούμε στη συνέχεια σε ένα συγκεκριμένο παράδειγμα μοντέλου σύνθεσης που άνοιξε ιδιαίτερα την εποχή της Αναγέννησης, των παρατακτικών σύνθετων επιθέτων (*dvanda* 'διδύμων'), με χαρακτηριστικό παράδειγμα το επίθετο *physico-chymicum* 'φυσικοχημικός'.

Όπως αναφέρει η Hatcher (1951, 82-83) [5] ο αλχημιστής Heinrich Klunrath εκδίδει το 1598 στο Αμβούργο το "*Symbolum physico-chymicum de chao Physico-Chymicorum Catholico, naturali, triuno, mirabile...*" , όπου για πρώτη φορά απαντά η λέξη *physico-chymicum*. Με την εμφάνιση αυτή απαντά για πρώτη φορά σε επιστημονικό κείμενο η δομή επιθέτου [Επίθετο+ Επίθετο]. Πέντε χρόνια αργότερα σε μια νέα έκδοση των έργων του Παράκελσου στην Φρανκφούρτη (1603-1605) εμφανίζεται στον τίτλο ένα παρόμοιο επίθετο: "*Operum medico-chimicorum, sive Paradoxorum tomus genuinus primus....*".

Την εποχή του Παράκελσου ένα τέτοιο επίθετο δεν υπήρχε. Στην έκδοση των έργων του του 1572 τα συνθετικά αυτού του συνθέτου δίνονται απομονωμένα: "*opus novum physicum partim et medicum, partim etiam chymicum*".

Ας εξετάσουμε πιο προσεκτικά την πορεία αυτού του τύπου των συνθέτων. Από τον τρίτο αιώνα εμφανίζονται στην ελληνική σύνθετα επίθετα που αποτελούνται από δύο επίθετα για να σχηματιστούν σύνθετα που αναφέρονταν σε μεταναστευτικούς πληθυσμούς: *Ελληνο-μεμφίται* «Έλληνες κάτοικοι της Μέμφιδος», *Λιβυ-φοίνικες*, *Συρο-φοίνικες*, *Ελληνο-γαλάται*, *Κελτ-ίβηρες*. Από τα σύνθετα αυτά δύο υιοθετήθηκαν από τα κλασικά λατινικά: *Celtiberi*, *Syro-Phoenix*, ενώ στη λατινική δημιουργείται το *Gallo-Graeci* για να αποδώσει το ελληνικό *Ελληνο-γαλάται*. Αυτό το πρότυπο σύνθεσης που αφορά τους μεταναστευτικούς πληθυσμούς επιδίδει στα μεσαιωνικά λατινικά και αναπτύσσεται ιδιαίτερα στην Αναγέννηση, όπου εμφανίζονται και οι δύο τύποι σειράς συστατικών: *Graeco-Latini*, *Moeso-Gothi*, *Sueo-Gothi*, *Anglo-Saxones*, *Helvetio-Germani* / *Scoto-Hiberni*, *Hebraeo-Lusitani*, *Franco-Galli*, *Italo-Galli* (Hatcher, ό.π., 57) [5].

Το δεύτερο εννοιολογικό πεδίο όπου βρίσκουμε την εφαρμογή αυτού του προτύπου σύνθεσης είναι οι τίτλοι των δίγλωσσων λεξικών. Το 1530 εμφανίζεται στο Παρίσι

μια ανανεωμένη έκδοση του ελληνο-λατινικού λεξικού του J. Crastonus με τον τίτλο “Lexicon Graeco-Latinum, cui praeter omneis omnium additiones hactenus...” (Hatcher, ό.π., 60) [5].

Το πρώτο δίγλωσσο λεξικό / γραμματική της εποχής που είχε εκδοθεί το 1467 από τον Eltville, μια λατινο-γερμανική γραμματική που αποκαλούνταν στην καθομιλουμένη Vocabularium ex quo εξαιτίας των δύο πρώτων λέξεων της εισαγωγής του, δεν εμφάνιζε στον τίτλο του κάποιο σύνθετο επίθετο (Hatcher, ό.π., 60) [5].

Το πρότυπο σύνθεσης του *φυσικοχημικός* των αλχημιστών, επομένως, ξεκίνησε από τη δήλωση των μεταναστευτικών πληθυσμών, συνεχίστηκε στα δίγλωσσα λεξικά, είχε την τύχη να χρησιμοποιηθεί από το Σπινόζα το 1540 ως τίτλος του έργου του Tractatus theologico-politicus και αναπτύχθηκε ιδιαίτερα από τους Γερμανούς λατινιστές (και ας σημειωθεί ότι στη γερμανική γλώσσα ήταν επιτρεπτή η σύνθεση επιθέτων). Οι επόμενοι επιστήμονες επέκτειναν το μοντέλο και σήμερα αποτελεί ένα σημαντικό μέρος των επιστημονικών λεξιλογίων των περισσότερων ευρωπαϊκών γλωσσών.

Ήταν άλλωστε η εποχή που η επιστήμη δεν στόχευε τόσο στην εξειδίκευση αλλά στην καθολική ερμηνεία των ανθρώπινων πραγμάτων. Ο αλχημιστής Heinrich Klunrath που καινοτόμησε πρώτος χρησιμοποιώντας αυτό το πρότυπο σύνθεσης εκδίδει το 1609 (Hatcher, ό.π., 83) [5] ένα φιλόδοξο έργο με τον φιλόδοξο τίτλο “Amphitheatrum sapientiae aeternae, solius, verae; *Christiano-Cabbalisticum, divino-magicum, physico-chymicum, tertrinum catholicum*”. Ας επισημάνουμε εδώ και ένα άλλο χαρακτηριστικό της ελληνικής επιρροής, το χαρακτηριστικό συνθετικό φωνήεν της ελληνικής σύνθεσης -ο- στο λατινογενές θέμα divin-.

Παρατηρούμε επομένως στη νεο-λατινική την ανάπτυξη ενός προτύπου σύνθεσης dvanda αποκλειστικά επιθετικού, που είναι η πηγή για το διεθνές πρότυπο του *φυσικομαθηματικός, ηθικοπολιτικός*. Αυτό το πρότυπο μοιάζει με αρχαία ελληνικά, οι κατασκευαστές αυτών των όρων επιδιώκουν την ομοιότητα με τα αρχαία ελληνικά, αλλά το πρότυπο δεν υπήρξε στα αρχαία ελληνικά ως τέτοιο. Όπως αναφέρει ο Schwyzer 1934 [6] και η Anastassiadou (1980, 86) [7] τα σύνθετα dvanda ήταν μάλλον σπάνια στα αρχαία ελληνικά. Στην κλασική ελληνική υπήρχε η δομή του επιθέτου που αποτελείτο από δύο επίθετα: *λευκέρυθρος*. Ο «ορθός» και υπαρκτός αρχαιοελληνικός σχηματισμός για τα επίθετα που εξετάζουμε ήταν *ιατρομαθηματικός* με σημασία ‘και ιατρικός και μαθηματικός’. Δεν υπήρξε τύπος *ιατρικο-μαθηματικός.

Στη νέα ελληνική σήμερα υπάρχει βέβαια ο τύπος συνθέτου Επ.+Επ. -> Ε, π.χ. *οικονομικοκοινωνικός* (για την τυπολογία των συνθέτων της νέας ελληνικής, δεξ Ralli (1992, 146) [8], Αναστασιάδη-Συμεωνίδη (1996, 101) [9]).

2.3. ΛΕΞΕΙΣ ΚΑΤΑΣΚΕΥΑΣΜΕΝΕΣ ΜΕ ΑΡΧΑΙΑ ΕΛΛΗΝΙΚΑ ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΕΡΧΟΝΤΑΙ ΣΤΑ ΝΕΑ ΕΛΛΗΝΙΚΑ ΑΠΟ ΤΙΣ ΕΥΡΩΠΑΪΚΕΣ ΓΛΩΣΣΕΣ

Το δεύτερο τμήμα της διερεύνησής μας αφορά λέξεις που στηρίζονται σε αρχαία ελληνικά στοιχεία αλλά δημιουργήθηκαν σε άλλες ευρωπαϊκές γλώσσες. Ας εξετάσουμε ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα ειδικού όρου που γνωρίζει όμως επέκταση και στο γενικό λεξιλόγιο και που μπορεί να αποτελεί και βάση παραγωγής επίθετου. Πρόκειται για τη λ.μ. *πολυμέσα* που παράγει και τη λ.μ. *πολυμεσική* (εφαρμογή) (παρατίθεται και στο Βαλεοντίς, Ζερίτη, Νικολάκη 1999 [10]).

Το α' συνθετικό *πολυ-* της νέας ελληνικής που προέρχεται από το επίρρημα *πολύ* μπορεί να συντίθεται με: 1. Μετοχή παθητικού παρακειμένου και τότε παράγεται επίθετο (π.χ. *πολυαγαπημένος*), 2. Θέμα ουσιαστικού με μετακίνηση τόνου και τότε παράγεται επίθετο (π.χ. *πολύτεκνος*), 3. Ρηματικό παράγωγο και τότε παράγεται επίθετο (π.χ. *πολυμαθής, πολυφαγός*), 4. Ρήμα και τότε παράγεται ρήμα που εκφέρεται πάντοτε αρνητικά (π.χ. *δεν πολυαγαπώ, δεν πολυσυζητώ*).

Η σύνθεση του *πολυ-* με βάση ουσιαστικού δεν υπήρχε στην ελληνική ως ιθαγενές μοντέλο, έως ότου χρειάστηκε να αποδοθούν οι όροι των άλλων ευρωπαϊκών γλωσσών που περιείχαν το αρχαιοελληνικό στοιχείο *poly-* ή το λατινογενές στοιχείο *multi-*. Πιθανόν από τις πρώτες λεξικές μονάδες που αποδόθηκαν στη νέα ελληνική ως μεταφραστικά δάνεια να είναι η *πολυκλινική* που λημματογραφείται στο λεξικό της Πρωίας [11]. Κυρίως όμως στα επιστημονικά λεξιλόγια χρησιμοποιήθηκε το *πολυ-* για την απόδοση των όρων των ευρωπαϊκών γλωσσών, π.χ.(ιατρ.) *πολυδακτυλία* (< γαλλ. *polydactylie*) (οι πληροφορίες από το ΛΚΝ [12]).

Έχουμε επομένως δύο στοιχεία² στη νέα ελληνική, το συνθετικό *πολυ-* και το σύμφυμα *πολυ-* της απόδοσης των μεταφραστικών δανείων (επί αυτού δεξ Petrounias (1997, 794) [13], Γιαννουλοπούλου (2000, 200) [14]. Αυτή η διπλή παρουσία γίνεται φανερή τόσο σε επίπεδο λειτουργίας (συνδυάζονται με διαφορετικές βάσεις), όσο και σε επίπεδο σημασίας. Το συνθετικό *πολυ-* σημαίνει την πληθώρα, ενώ το *πολυ-* των μεταφραστικών δανείων σημαίνει γενικά την πολλαπλότητα και πιο ειδικά: α) στην ιατρική σημαίνει την παθολογική κατάσταση ή ανωμαλία κατά την οποία παρατηρείται η ύπαρξη ή η ανάπτυξη των στοιχείων που εκφράζει το β' συνθετικό σε βαθμό μεγαλύτερο από το κανονικό (π.χ. *πολυδακτυλία*), β) στη χημεία αναφέρεται σε οργανικές ενώσεις με χαρακτηριστικό την

² Για μια διαφορετική θεώρηση και ενιαίο χαρακτηρισμό του *πολυ-* ως προθήματος στα πλαίσια του μοντέλου Corbin, δεξ Γαβριηλίδου & Ευθυμίου 2001 [16].

πολυμέρεια (πληροφορίες από το ΛΚΝ [12]). Έτσι και στις λέξεις που διαχέονται στο γενικό λεξιλόγιο, όπως *πολυμέσα*, *πολυκατάστημα* η σημασία δεν είναι ‘πολλά μέσα, πολλά καταστήματα’, αλλά ‘μέσα με πολλαπλές δυνατότητες, κατάστημα με πολλά τμήματα’.

3. ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Στην εργασία παρουσιάστηκαν: α. η περίπτωση δανεισμού και αναδιαμόρφωσης από τη νεολατινική ενός προτύπου σύνθεσης της αρχαίας ελληνικής και β. η περίπτωση ενός αρχαιοελληνικού στοιχείου που χρησιμοποιήθηκε στις ευρωπαϊκές γλώσσες και επανήλθε στη νέα ελληνική διαφοροποιημένο σημασιολογικά. Στόχος ήταν να διαφανεί ότι τα αρχαία ελληνικά λεξιλογικά στοιχεία μέσω της νεολατινικής επηρέασαν την επιστημονική ορολογία (αλλά και το γενικό λεξιλόγιο) των ευρωπαϊκών γλωσσών με τρόπο όχι αυτόματο και γραμμικό, αλλά με πολύπλοκες διαδικασίες στις οποίες η καινοτόμα διάθεση και η ευρηματικότητα των ορογράφων συντέλεσε καθοριστικά. Η γλωσσολογική μελέτη αυτής της πολύπλοκης διαδικασίας μπορεί να αποτελέσει χρήσιμο βοήθημα και για το σύγχρονο ορογράφο.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΕΣ ΑΝΑΦΟΡΕΣ

1. Nybakken E.O. *Greek and Latin in Scientific Terminology*. The Iowa State University Press. 1959.
2. Cabré T. *Terminology: Theory, Methods and Applications*. Benjamins. 1999.
3. Αναστασιάδη-Συμεωνίδη Α. *Νεολογικός δανεισμός της νεοελληνικής*. Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης: Υπηρεσία Δημοσιευμάτων. 1994.
4. Πετρούνιας Ευ. «Γλωσσικές σχέσεις Ελλάδας και Δύσης» Στο *Η Ελληνική Γλώσσα*. ΥΠΕΠΘ / ΚΕΓ. 1996, 37-40.
5. Hatcher G.A. *Modern English Word-Formation and Neo-Latin*. The John Hopkins Press. 1951.
6. Schwyzer E. *Griechische Grammatik*. 1934.
7. Anastassiadou A. “La composition en grec moderne d’un point du vue diachronique” *Lalies*. 1980, 77-90.
8. Ralli A. “Compounds in Modern Greek” *Rivista di Linguistica* 1992, 4, 1, 143-174.
9. Αναστασιάδη-Συμεωνίδη Α. «Η νεοελληνική σύνθεση» Στο *Ζητήματα Νεοελληνικής Γλώσσας* (επιστ. επιμ. Γ. Κατσιμαλή & Φ. Καβουκόπουλος). Πανεπιστήμιο Κρήτης. 1996, 97-120.
10. Βαλεοντής Κ., Ζερίτη Κ., Νικολάκη Α. *Ο ελληνικός σύμπλοκος όρος*. 1999.
11. *Πρωίας Λεξικόν της Νέας Ελληνικής Γλώσσας*. 1933.

12. *Λεξικό της Κοινής Νεοελληνικής (ΛΚΝ)*. Ινστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών.
Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης. 1998. (υπεύθυνος για το ετυμολογικό μέρος:
Ευ. Πετρούνιας).
13. Petrounias Ev. "Loan Translations and the Etymologies of Modern Greek" Στο *Greek Linguistics '95*. University of Salzburg. 1997, 2, 791-801.
14. Γιαννουλοπούλου Γ. *Μορφολογική σύγκριση παραθεμάτων και συμφυμάτων στα νέα ελληνικά και τα ιταλικά*. Ενυάλειο Κληροδότημα ΑΠΘ. 2000.
15. Benveniste E. "Formes nouvelles de la composition nominale" *Bulletin de la Societè Linguistique de Paris*. 1966, 61, 82-95.
16. Γαβριηλίδου Ζ. & Ευθυμίου Α. «Το πρόθημα πολυ- στη Νέα Ελληνική» *Proceedings of the 15th International Symposium on Theoretical and Applied Linguistics*. 2001(υπό έκδοση).

Γιαννουλοπούλου Γιαννούλα
Δρ. Γλωσσολογίας
Αιτωλικού 36
Γαλάτσι 111 47
Αθήνα
gianna@aiaa.gr